საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია

ქართული ენციკლოპედიის ი. აბაშიძის სახელობის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია

ილუსტრაცია

ილუსტრაცია გაბაშვილი

ილუსტრაცია (ლათ. illustratio–განათება, ვიზუალური გამოსახულება), რაიმე, ლიტერატურული თუ სამეცნიერო ხასიათის ტექსტის შინაარსთან დაკავშირებული ვიზუალური გამოსახულება, ანუ სიტყვიერი ინფორმაციის განმარტება ნახატის მეშვეობით. ი-ის მთავარი ფუნქციაა ტექსტის ამა თუ იმ საკვანძო მომენტების დასურათებით ხაზგასმა ან მასში ჩადებული ფარული აზრის გამოკვეთა. ი. ეხმარება მკითხველს ნაწარმოებისა თუ სამეცნ. ნაშრომის უკეთ გააზრებასა და ჩაწვდომაში. ი. შეიძლება იყოს რეალისტურ-ნატურალისტური, აბსტრაქტულ-დეკორატიული, სქემატურ-გეომეტრიული და ა. შ. ი. ძირითადად წიგნის შინაარსთან არის დაკავშირებული, მაგრამ შესაძლოა სხვადასხვა ტიპის შემეცნებითი, სასწავლო, სარეკლამო დანიშნულებაც ჰქონდეს, ანუ თვალსაჩინოებისთვის იქნეს გამოყენებული. ი-ის ტიპური ფორმის ჩამოყალიბება ბეჭდური მრეწველობის დაწყებას უკავშირდება, მაგრამ მისი ჩანასახი წინაქრისტიანულ ხანაშიც, კერძოდ კი – ეგვიპტური პაპირუსების დასურათებაშიც შეიმჩნევა. ი-ის წინაპირობაა ადრექრისტიანული და შუა საუკუნეების წიგნების მინიატიურული მხატვრობაც, ჩინური წიგნის დასურათების ქსილოგრაფიების ნიმუშები (VI–VII სს.) და, ზოგადად, აზიური ქვეყნების (იაპონია, ირანი, ინდოეთი და ა. შ.) ხელოვნებაში არსებული აკვარელით ან გრავირებით შესრულებული, ტექსტთან ერთად განხორციელებული ფიგურატიული კომპოზიციებიც, რ-ებიც ხშირად ალბომებშია მოქცეული. ბეჭდური წიგნის ილუსტრირების დაწყებამდე არსებული

მინიატიურები ძირითადად ფუნჯითა და კალმით, ბუნებრივი პიგმენტებისგან შედგენილი საღებავებითა და ოქროსა და ვერცხლის ფერებით სრულდებოდა. მინიატიურათა კომპოზიციების სიუჟეტები მომდინარეობდა წიგნის შინაარსიდან, ხშირად ერთვებოდა პორტრეტული გამოსახულებებიც, ჟანრული სცენებიც და ა. შ. მინიატიურის ი-ად გადაქცევა XV ს. გერმანიაში, წიგნის ბეჭდვის დასაწყისიდან იღებს სათავეს. პირველ ეტაპზე ი. და ტექსტი ქსილოგრაფიის ტექნიკით (XV ს. 60-იანი წწ.) იბეჭდებოდა, წიგნად იკინძებოდა და ზოგჯერ ფერადდებოდა ხელით. აღორძინების ეპოქაში ი. უფრო მეტად ერთვება წიგნის ორგანიზმში და ტექსტის თანაბარზომიერ ადგილს იკავებს. XVII ს-ში სპილენძის ფირფიტაზე გრავირების ტექნიკის დანერგვამ ი-ების ბეჭდვა უფრო გააადვილა (შ. ეიზენი – საფრანგეთი, დ. ხოდოვეცკი – გერმანია). XVIII ს. ბოლოს გერმანიაში ა. ზენეფელდერის (1771–1834) მიერ გამოგონებულმა ლითოგრაფიის ტექნიკამ ბევრად იოლი გახადა დიდი ფორმატის ი-ის ბეჭდვა. XIX ს. ბოლოს ი-ის რეპროდუცირებისთვის გამოყენებული თითქმის ყველა არსებული ტექნიკა (ქსილოგრაფია, ლითოგრაფია, ოფორტი და სხვ.) გამოდევნა ფოტომექანიკურმა ბეჭდვამ.

ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო შ ი ი-ის საწყისები ხელნაწერი წიგნის გაფორმებიდან იღებს სათავეს. ეს ი-ები გამოირჩეოდა ფაქიზი კოლორიტულობით, დეკორატიულობით, შესრულების მაღალი დონით. ქართ. ხელნაწერი წიგნის ხელოვნებამ განვითარების რამდენიმე საფეხური გაიარა. საუკუნეთა განმავლობაში (V–XVIII სს.) ადრეული პერიოდისთვის დამახასიათებელი იყო სისადავე და სიმკაცრე [ადიშის ოთხთავი (897), ჯრუჭის I ოთხთავი]. დროთა განმავლობაში წიგნის ტექსტი უფრო მჭიდროდ უკავშირდება გაფორმების მხატვრულ-დეკორატიულობას, შემდგომში გაფორმება – წიგნის ტექსტს. ხელნაწერი მდიდრდება სიუჟეტური კომპოზიციებით (IX–X სს.). XI ს. ხელნაწერებში ჭარბადაა დეკორ. მოტივები. XIII ს-იდან შემკულობის სისტემა შეიცვალა, ორნამენტი გართულდა, კომპოზიცია დინამ. გახდა. მომდევნო საუკუნეებში ეს ტენდენცია შენარჩუნდა.

XVII ს. საერო წიგნის გაფორმებაში შეიმჩნევა ირანული გავლენა, თუმცა მთელ რიგ ხელნაწერებში (მ. თავაქარაშვილისეული „ვეფხისტყაოსანი", „ვისრამიანი", „ქილილა და დამანა") ოსტატები ცდილობენ ქართ. ტრადიციების შენარჩუნებას.

გვიანი ხანის მხატვრებიდან აღსანიშნავია ავგაროზ ბანდაისძე, ალექსი-მესხიშვილები, ნიკოლოზ სიონის დეკანოზი, ირანში მომუშავე მხატვარი სიაუში და ალიყული ჯაბადარი, დ. ე. თუმანიშვილი და სხვ.

წიგნის მხატვრულ გაფორმებას და ილუსტრაციებით შემკობას ქართ. ბეჭდური წიგნის გაფორმებაშიც თავისი გამორჩეული ადგილი აქვს დამკვიდრებული.

XVIII–XIX სს. II ნახევრამდე თბილისში, მოსკოვში, მოზდოკსა თუ პეტერბურგში ნაბეჭდი ქართ. სტამბური წიგნების მხატვრულად გასაფორმებელი დეკორის ელემენტებიცა და

ილუსტრაციებიც, ძირითადად, ევრ. და რუს. წიგნებიდან იყო გადმოტანილი და მხოლოდ თითო-ოროლა ი-ის ნიმუშში შეიძლება შევნიშნოთ ეროვნ. ნიშნების გამოვლენის მცდელობა, მაგ.: 1712 წლის „ვეფხისტყაოსანში" მეფე ვახტანგის ფიგურა აშკარად პორტრეტული მსგავსების მცდელობითაა გამოსახული, ცალკე ი-დაა გამოყოფილი ბაგრატოვანთა საგვარეულო გერბიც; „მარხვანის" ერთ-ერთ ი-ზეც (ტფილისი, 1793) წვერულვაშიანი, ქართული იერის მამაკაცი შეიცნობა, ჩოხის მსგავსი სამოსით.

თანამედროვე ქართ. ბეჭდური წიგნის მხატვრული გაფორმება და ი-ების გამოყენება თვითნასწავლი მხატვარ-გრავიორის გ. ტატიშვილის სახელს უკავშირდება. მან დამოუკიდებლად შეისწავლა ქსილოგრაფიის რთული ტექნიკა და წიგნთა ი-ებს გრავიურაში ასრულებს. გ. ტატიშვილის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ნამუშევრებია „დედა ენისა" (პირველად 1876 წ. გამოიცა და 1912 წლამდე 27-ჯერ დაიბეჭდა) და „ბუნების კარის" ი-ები. მისივე შესრულებულია საბავშვო წიგნების „ხუმარა სპილოების" (1897), შიო მღვიმელის „სამი ცელქის" და „ოქროს თავთავის" ი-ები.

XIX ს. ბოლოს განეკუთვნება ორი მნიშვნელოვანი ილუსტრირებული წიგნი: მ. (გობრონ) საბინინის „საქართველოს სამოთხე" (1882) და შოთა რუსთაველის ქართველი-შვილისეული „ვეფხისტყაოსანი" (1888). ეს უკანასკნელი მხატვრულად შემკულია გ. ტატი-შვილის მიერ, ი-ები კი მ. ზიჩს ეკუთვნის, ანუ ამ პერიოდში უკვე გამოიცემა ილუსტრირებული სას. და საერო ხასიათის წიგნები.

უხვადაა, ასევე, ილუსტრირებული XIX ს. მიწურულსა და XX ს. დასაწყისში გამოსული ჟურნალ-გაზეთები („კვალი", „ცნობის ფურცელი. სურათებიანი დამატება", „ეშმაკის მათრახი", „თეატრი და ცხოვრება", „ტარტაროზი" და სხვ.), რ-ებიც იბეჭდება როგორც ევროპელი და რუსი, ასევე ნაცნობი თუ უცნობი ქართვ. მხატვრების ნამუშევრების ჩართვით. გამოყენებულია ო. შმერლინგის, მ. თოიძის, ა. გოგიაშვილის, ი. როტერის, ა. რ. მრევლი-შვილის, ა. ლ. ბერიძის, გ. ზაზიაშვილის, პ. ღიბრაძის (მღებრაძე), შ. გ. ქიქოძის საგაზეთო ტექსტების დასასურათებელი ი-ები და კარიკატურები.

XX ს. 10–20-იან წლებში, გარდა წიგნის მხატვრობისა, ჟურნალ-გაზეთების ილუსტრირებაზე ასევე აქტიურად მუშაობენ მხატვრები: ვ. სიდამონ-ერისთავი, ა. ყ. ქუთათელაძე, ს. ნადარეიშვილი, დონი (დ. ნაცვლიშვილი) და სხვები. 10-იან წლებში დასურათებული წიგნის მნიშვნელოვანი ნიმუშია ჰ. ჰრინევსკის მიერ ილუსტრირებული ი. ჭავჭავაძის „თხზუ-ლებანი" (ტფ., 1914). საბავშვო წიგნებს აფორმებდნენ: შ. ქიქოძე („ამირანის ლექსი", ტფ., 1913), პ. ღიბრაძე (მღებრაძე) (ნ. ნაკაშიძის ზღაპარი „ზარაბიბილის ხელმწიფის ქალი". ქუთ., 1914), ო. შმერლინგი (ე. მარკოვი „აბ-აბი", ტფ., 1927) და სხვ.

XX ს. დასაწყისში ზოგადად სახვით ხელოვნებაში სერიოზული ძვრები იწყება, რაც აისახა წიგნის გრაფიკაშიც. ხდება ევროპასა და რუსეთში წარმატებულად განვითარებადი

უახლესი მიმდინარეობების – სიმბოლიზმის, კონსტრუქტივიზმის, სუპრემატიზმის, კუბისტურ-ფუტურისტული ძიებების გაზიარება, ეს განსაკუთრებით გაიზიარეს მხატვრებმა: ი. და კ. ზდანევიჩებმა, ი. გამრეკელმა, ლ. გუდიაშვილმა, ბ. გორდეზიანმა, ა. ბაჟბეუქ-მელიქიანმა და სხვებმა (1917 ა. კრუჩონიხის გამოცემულ კრებულსა „Учитесь худоги" და ალბომში „1918", ასევე, „Малохолия в капоте"-ში შევიდა კ. ზდანევიჩის ნახატები და კოლაჟები; 1924 კი გამოვიდა ჟურნ. „H2SO4 ", რ-იც ი. გამრეკელის და ბ. გორდეზიანის კუბისტურ-ფუტურისტული ნახატებით გაფორმდა). შემოქმედების ადრეულ წლებში მოდერნისტულმა ტენდენციებმა უ. ჯაფარიძის მიერ გაფორმებულ წიგნშიც იჩინა თავი (ი. იმედაშვილი, „მზეთამზე", ტფ., 1926).

1922 დაიბეჭდა ნ. ბარათაშვილის ნაწარმოებთა პირველი კრებული, რ-ის ყდასაც მხოლოდ ქართ. შრიფტის მხატვრული ფორმებით ქმნის ი. შარლემანი. წიგნი ილუსტრირებულია ფოტოებით, შამილის შესახებ არსებულ ტექსტში კი გამოყენებულია ნ. ფიროსმანაშვილის ფერწერული ნამუშევრის ი.

1922-იდან იწყება მზადება და 1925 გამოდის ე. ნინოშვილის ნაწარმოებთა ორტომეული, რ-ის ი-ებს ასრულებენ მხატვრები: მ. თოიძე, ე. ლანსერე, ა. ქუთათელაძე, შ. ძნელაძე, ი. თოიძე, შ. მამალაძე. ამ წლებიდან წიგნის ხელოვნებას ემსახურებოდნენ როგორც უშუალოდ გრაფიკოსები, ასევე ფერმწერები, მოქანდაკეები, არქიტექტორები და თვითნასწავლი მხატვრებიც კი.

XX ს. 30-იანი წლების წიგნის მხატვრობის მნიშვნელოვან მოვლენად იქცა შოთა რუსთაველის საიუბილეოდ „ვეფხისტყაოსნის" გაფორმებისათვის გამოცხადებული კონკურსი. 1937 პოემის საიუბილეო გამოცემებისთვის ი-ები შეასრულეს ს. ქობულაძემ, თ. აბაკელიამ, ი. თოიძემ. ცოტა ადრე, 1934, დაიბეჭდა ლ. გუდიაშვილის მიერ გაფორმებული „ვეფხისტყაოსანი".

ამავე წლების მნიშვნელოვანი წიგნია, ასევე, 1934 დაბეჭდილი ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს" საიუბილეო გამოცემა, რ-იც მხატვარ ი. გაბაშვილის მიერ უხვადაა ილუსტრირებული.

40–50-იანი წლების წიგნის დასურათებაში რეალისტური ნახატით შესრულებული ი-ები ჩნდება (ა. ქუთათელაძე, ს. ქობულაძე, ვ. გიორგობიანი, ე. ბაღდავაძე, ს. ნადარეიშვილი, ი. გაბაშვილი, უ. ჯაფარიძე, მ. დაუშვილი და სხვა მრავალი ცნობილი თუ უცნობი მხატვარი).

50-იანი წლების II ნახევრიდან ქართულ სახვით ხელოვნებაში ეროვნ. ტენდენციების ათვისების თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი ძვრები იწყება, იხვეწება და მკვიდრდება გრაფიკის სხვადასხვა ტექნიკა (ოფორტის სხვადასხვა სახეობა, ლინოგრავიურა,

ლითოგრაფია...). წიგნის გრაფიკის ნიმუშების შინაარსობრივ გადაწყვეტაში მატულობს მისწრაფება რომანტიზმისკენ, ბუნების სიღრმეების წვდომისკენ, „ხალხურობის" ელემენტების შემოტანისკენ. ახლებურად და უფრო ფართოდაა გაგებული წიგნის გაფორმების პრობლემებიც. მხატვარ-ილუსტრატორი უფრო და უფრო ხშირად გვევლინება წიგნის მთლიანი ორგანიზმის შემქმნელად.

1950–60 წლებში წიგნის მხატვრულ გაფორმებაში ახალი თაობის მხატვრები ებმებიან: ბ. ბერძენიშვილი, დ. დუნდუა, დ. ვ. ერისთავი, გ. კალაძე, ჯ. ლოლუა, მ. მალაზონია, ნ. ვ. მალაზონია, თ. მირზაშვილი, ზ. ნიჟარაძე, გ. ოჩიაური, ა. სლოვინსკი, გ. ფირცხალავა, ო. ქოჩაკიძე, თ. ყუბანეიშვილი, ი. ჩიკვაიძე, ო. ჯიშკარიანი.

გამოხატვის ფორმები უფრო მრავალმხრივი და მრავალფეროვანი ხდება. სიღრმისეული ფსიქოლ. წვდომითაა გამორჩეული თ. ყუბანეიშვილის ვაჟა-ფშაველას „გველის მჭამელის" (1960) ი-ები; სიფაქიზისა და სიძლიერის ერთობლივად გამომხატველია გ. ოჩიაურის ი-ები ვაჟა-ფშაველას ნაწარმოებებისთვის.

1970–80 წლებშიც წიგნის ილუსტრირებას ემსახურებოდნენ წამყვანი მხატვარ-გრაფიკოსები: ნ. ზაალიშვილი, ლ. ა. ზამბახიძე, ს. კინწურაშვილი, ქ. მატაბელი, ვ. რურუა, ი. ფარჯიანი, კ. ფაჩულია, ლ. შენგელია-აბაშიძე, გ. წერეთელი, თ. ხუციშვილი და სხვ.

ამ თაობის მხატვრებს თავისი განუმეორებელი ხელწერა გააჩნიათ. მათ შემოქმედებაში ვხვდებით „ხელნაკეთ", „ხელნახატ" ბეჭდურ წიგნებს. ამ წიგნთა მთლიანი მაკეტი – ტექსტი და ი. ერთ მთლიანობაშია გააზრებული და შესრულებული. ამგვარი გაფორმების ერთ-ერთი პირველი მაგალითია ა. ბანძელაძის მიერ გაფორმებული „არსენას ლექსი" (1966).

ეს ტრადიცია შემდგომ წარმატებით გააგრძელეს სხვადასხვა თაობის მხატვრებმა: ლ. დავითიანი, გ. კაკაბაძე, გ. კ. კალაძე, მ. მალაზონია, ლ. მარგიანი, ო. მეგრელიძე, თ. მირზაშვილი, დ. პოპიაშვილი, ი. ფარჯიანი, ლ. ჩაგანავა და სხვ.

განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა საბავშვო წიგნის ი-საც, რ-იც ყოველთვის სათუთი მიდგომით იყო გამორჩეული. XX ს-ში შესანიშნავი ი-ები იქმნებოდა სხვადასხვა თაობის წამყვანი მხატვრების მიერ (ი. გაბაშვილი, ე. ახვლედიანი, ე. ბაღდავაძე, ს. ქობულაძე, გ. როინიშვილი, ზ. ნიჟარაძე, ჯ. ლოლუა, თ. მირზაშვილი, ა. ბანძელაძე, რ. მახარაძე, ზ. დეისაძე, მ. მორჩილაძე, ს. კინწურაშვილი და სხვ.). განსაკუთრებით გამორჩეული იყო ი-ები საბავშვო ჟურნალისთვის „დილა", რ-ის გაფორმებაშიც თითქმის ყველა თაობის წამყვანი მხატვარი იყო ჩართული.

2000-იდან იკვეთება ჟურნ. „დილას" გამფორმებელთა ახალახალი სახელები (გ. ჩაჩანიძე, ნ. სანაია, ლ. სულაკაური, ნ. ჩაკვეტაძე); გამოდის სხვა საბავშვო ჟურნალებიც: აფხაზეთის კულტურის სამინისტროს საგანმანათლებლო ცენტრის საყმაწვილო ჟურნ. „იალქანი" და საბავშვო ჟურნ. „აფქიო" (მხატვარი დ. მუხაძე);

ამავე წლიდან წიგნის ილუსტრირებაში აქტიურად ებმებიან მხატვრები: ნ. მორბედაძე, ვ. მუსხელიშვილი, ო. თავაძე, ნ. ჯიშკარიანი, ნ. აფციაური, ნ. ფერაძე, მ. ხომერიკი, გ. ჩაჩანიძე, კ. ბახტაძე, დ. მუხაძე, ო. მეგრელიშვილი, ლ. ტაბლიაშვილი, დ. ბერძენიშვილი, თ. მელიქიშვილი, ა. ბალანჩივაძე, ქ. ლომაშვილი, ნ. ჩოჩელი, ლ. გარდავა და სხვ.

ხდება შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის" ახლებური გააზრება. პოემის ი-ებს ქმნიან: მ. ცეცხლაძე (2005), ლ. აბაშიძეშენგელია (2007), ქ. მატაბელი (2009), ი. ოჩიაური (2012), დ. მაჭავარიანი (2012).

2014 დაიბეჭდა „ვეფხისტყაოსანი" (სინთეზური ხელოვნების ნიმუში – მხატვრის წიგნი. „ტაია ფილმის" ინიციატივით. იდეის ავტორი ქ. გალდავა). მის ილუსტრირებაში ჩართული იყო 15 მხატვარი [თ. კვესიტაძე, თ. ვარვარიძე, თ. ჯავახიშვილი, კ. სულაბერიძე, რ. ხიზანიშვილი (გობეჯიშვილი), მ. სუმბაძე, უ. ხუმარაშვილი, მ. გოგრიჭიანი, მ. ცეცხლაძე, თ. მელიქიშვილი, ი. მჭედლიშვილი, გ. ალექსი-მესხიშვილი, მ. ჯაფარიძე, ო. ტიმჩენკო, ო. მურაჩაშვილი];

გამოიცა ასევე კომიქსით ანუ ნახატს თანდართული მცირე ტექსტებით მოთხრობილი – „ვეფხისტყაოსანი" – გრაფიკული რომანი (I ნაწ., თბ., 2016), რ-იც პ. დავითაიას მიერ შესრულდა. ეს წიგნი ყველა ასაკის ადამიანისთვისაა განკუთვნილი, განსაკუთრებით კი იგი ბავშვებს ეხმარება, რათა ადრეულ ასაკშივე, ფილმის მსგავსად, კადრირებულად, ხატოვნად გაეცნონ ნაწარმოების შინაარსს. ამგვარივე მიდგომით მუშაობს „ვეფხისტყაოსნის" ილუსტრირებაზე მხატვარი დ. მაჭავარიანიც (201617), რ-იც აქტიურად იყენებს ციფრულ გრაფიკას.

წიგნის ი-ის შექმნაში, ხელთქმნილობის პარალელურად თანდათან მკვიდრდება თანამედროვე ციფრული ტექნოლოგიები, რ-საც წარმატებით იყენებენ ახალგაზრდა ხელოვანები (დ. ჯამრიშველი, ს. ბენიძე, თ. ნადარეიშვილი, ე. ტაბლიაშვილი და სხვ.).

ქართული საილუსტრაციო მხატვრობა მუდმივად ვითარდება და მის განხორციელებაში ებმებიან ხელოვანთა ახალ-ახალი თაობის წარმომადგენლები. ყოველივე ეს კი ქართული ი-ის მომავალ წარმატებაზე მიგვანიშნებს.

მ. გაჩეჩილაძე